

ДИСКУРС МІСТА В МОДЕРНІСТИЧНОМУ РОМАНІ ВАЛЕР'ЯНА ПІДМОГИЛЬНОГО «МІСТО» ТА В ПОСТМОДЕРНОМУ РОМАНІ СЕРГІЯ ЖАДАНА «ВОРОШИЛОВГРАД»

У статті розглянуто особливості авторських інтерпретації урбаністичних мотивів; дослідження цього сегменту національного літературного простору є надзвичайно актуальним, враховуючи досить однобокий та несистемний підхід до аналізу урбаністичних мотивів у національній літературі. Зазначено як змінилися погляди на концепт «міста» впродовж ХХ – поч.ХХІ ст.

Ключові слова: автор, місто, урбаністичні, екзистенційні, інтелектуальні мотиви, філософський дискурс.

Актуальність роботи зумовлена відсутністю у вітчизняному літературознавстві цілісного ґрунтового аналізу дискурсу міста в творчості В.Підмогильного та С. Жадана

Метою дослідження є порівняння урбаністичних рис у модерному романі В.Підмогильного та постмодерному романі С.Жадана, враховуючи досить однобокий та несистемний підхід до аналізу урбаністичних мотивів у національній літературі.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вона є спробою ґрунтового аналізу та дослідження особливостей авторської інтерпретації урбаністичних мотивів у творчості Валер'яна Підмогильного та Сергія Жадана.

Аналіз попередніх наукових досліджень і публікацій. «Місто» Валер'яна Підмогильного вивчалось і вивчається на даний час в контексті літератури Модернізму, зокрема в наукових дослідженнях О. Капленка («Урбаністичні уявлення В. Підмогильного у світлі шпенглерівської концепції»), Л. Коломієць («Місто» В. Підмогильного: проблематика та структурна організація»), М. Ласло-Куцюк («Місто» В.Підмогильного і французький роман ХІХ століття»), Р. Мовчан («Український модерністичний роман: «Місто», «Невеличка драма» В. Підмогильного») та ін. Текст твору розглядається як фундаментальне осмислення автором ключових понять урбанізму, відчуження та абсурду в романі, опозицій «місто – село» або « своє – чуже».

«Ворошиловград» Сергія Жадана вивчається нині в контексті літератури Постмодернізму, зокрема в наукових дослідженнях Т. Гундорової («Після-

чорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн»), М. Тарнавського М. («Невтомний гонець у майбутнє»), Р. Харчук («Сучасна українська проза: Постмодерний період») та ін. Роман «Ворошиловград» порівняно з романом Валер'яна Підмогильного «Місто» несе в собі «змінений» урбаністичний дискурс, більш сучасний, з проєкцією в минуле, а саме в часи СРСР. Твір С. Жадана «Ворошиловград» – історія віднаходження самого себе. Дослідники аналізують специфіку тогочасних реалій, що зумовлюють появу тих чи інших концепцій у творах, і відповідно колосальний вплив на подальше формування національної урбаністичної літератури

Виклад основного матеріалу. Літературознавчі дослідження останніх років виявляють неабияку зацікавленість до проблеми урбанізації і з'ясування специфіки репрезентації феномена міста, що, за словами С. Павличко, є не просто темою, топосом чи типом пейзажу, а є «символом певного типу свідомості як автора, так і його героя» [1, с. 206].

У європейських літературах урбанізм, як відомо, асоціюється з модернізмом. В українській, де перетворення сільської культури в міську остаточно не завершилося, ставлення до міста стало лакмусом позиції митця, а дискурс міста позначений глибоким і болісним конфліктом.

В. Фоменко в праці «Місто і література: урбаністичні візії» [2, с. 59] зазначає, що урбаністична література почалася десь із XVI ст. За словами дослідниці, лише у XIX ст. місто стало справжнім художнім образом, а вже у XX ст. з роману В.Підмогильного «Місто» постало як цілий цивілізаційний феномен.

Адже, зрозуміло, місто не просто є темою, топосом чи типом пейзажу. Місто є символом певного типу свідомості як автора, так і його героя. Ця свідомість достатньо рафінована, вона вихована бібліотекою, а не природою, вона пізнала філософські сумніви, розчарування й біль самотності, алієнацію, внутрішню дисгармонію. [3, с. 83]

Відтак, можна припуститися думки, що герої урбаністичної романістики XX – поч. XXI століть знаходяться у стихії – полоні Вічного Міста, нерозривно з ним пов'язані, «поєднані таємними судинами із кровоносною системою», і в той же час Місто існує як повноцінний художній образ, як окремий організм, що підпорядковує людину своїм законам. Письменники, всебічно відтворюючи й аналізуючи стосунки людини і Міста, наголошують на негативному впливі стрімких урбанізаційних процесів, суспільно-політичних криз, що руйнують особистість, нівелюють одвічні людські цінності. Романістика зламової доби виокремлює такі мотиви трагічного, як самотність, зневіра, байдужість, приреченість, жах, страх, настороженість, пасивність тощо. Специфічним для урбаністичної прози є наголошення на втраті духовних орієнтирів, дезорієнтації суспільства, а в центрі трагічного – конфлікт між прагненнями різного рівня [4, с. 4].

Вивчаючи українську модерну та постмодерну літературу, не можна не звернути увагу на урбаністичні мотиви В. Підмогильного в романі «Місто» та С. Жадана в романі «Ворошиловград».

Текст роману «Місто» – це складна структура, яку варто вивчати в різних аспектах. У творі місто, а саме Київ, письменник зображує таким яким воно було на той час, без фальші, влучно маркує тогочасний побут. Позаяк у романі Сергія Жадана «Ворошиловград» бачимо розповідь про молоду людину, яка прагне знайти і відчувати своє місце у жорстокому світі.

Роман «Ворошиловград» порівняно з романом Валер'яна Підмогильного «Місто», несе в собі «змінений» урбаністичний дискурс, більш сучасний, з проекцією в минуле, а саме в часи СРСР. Роман «Ворошиловград» – це пошук та віднаходження себе.

Роман «Місто» – перший урбаністичний роман в українській літературі 20-х років ХХ ст. За визначенням професора Юрія Коваліва, *урбанізм* – це зображення у художніх творах великих міст, мегаполісів, увага до техніки, відтворення стрімкого темпоритму життя, шумів, тощо. Особлива концептуалізація міста постала в однойменному романі В. Підмогильного. Герой цього твору Степан Радченко засвічує зміну оцінки урбаністичного дискурсу: «не ненавидіти треба місто, а здобути». Такі наміри обернулися деморалізацією персонажа, спокушеного зовнішніми урбаністичними принадами, що, будучи каталізатором внутрішнього життя, призвели до його спустошення.

Письменник вивів людину, в якій постійно борються комплекси добра і зла, яка інколи заради особистого утвердження здатна піти навіть на людські жертви (як то сталося з подругою головного героя Зоською). Людина в творі Підмогильного – це неординарна особистість, це людина, яка з умінням скептично, а то й іронічно сприймає себе і навколишній світ. Невипадково до роману «Місто» автор ставить епіграф з «Талмуда»: «Шість прикмет має людина: трьома подібна вона на тварину, а трьома на янгола. Як тварина – людина їсть і п'є; як тварина – вона множитья і як тварина – викидає; як янгол – вона має розум; як янгол – ходить просто і як янгол священною мовою розмовляє» [3, с. 67]

Як справедливо зазначає М. Ласло-Куцук, В. Підмогильний робить вдалу спробу засвоїти французьку романну традицію на українському ґрунті, а саме О. де Бальзака та Г. де Мопасана, твори яких український письменник майстерно перекладав. Це й типова фабульна ситуація підкорення міста, й зацікавлення такими проблемами, як людина і творчість, людина і літературне життя епохи, співвідношення тваринного і духовного начал в особистості. [3, с. 141-164.]

Роман – це універсальний жанр, який здатний відтворити найширше коло життєвих явищ, порушувати кардинальні проблеми духовного, морально-

етичного, екзистенційного, соціального, суспільного, метафізичного планів, створювати цілісні картини життя, сповнені складних перепитій і суперечностей, глибоко і всебічно досліджувати людські характери в їх становленні й розвитку, в найрізноманітніших зв'язках зі світом. Його своєрідність визначається особливим, підкреслено-специфічним, змістовим аспектом. Роман, за влучним спостереження М. Бахтіна, має справу лише з «не готовою, не визрілою, що перебуває у становленні, дійсністю, з її постійною переоцінкою і переосмисленням» [6, с. 2].

Роман не має усталеної форми. Порівняно з іншими епічним жанрами це «найвільніша форма, нескута внутрішніми нормативами, форма, яка сприяє широкому спектру пошуків у доборі та розміщенні художньо – осмислюваного матеріалу й у виборі оповідача, засобів втілення авторського задуму [3, с. 113].

Прозова спадщина В.Підмогильного гармонійно вписується в український модерн 20-х років ХХст. з його винятковою увагою до людської особистості, осягненням природи людини крізь призму різних життєвих обставин і ситуацій, занурення в найпотаємніші порухи її свідомості і підсвідомості.

На межі століття й тисячоліття, виникла ситуація «завершення епохи», а ХХ сторіччя входить в історію гуманітарної думки як сторіччя з ауурою «кінця кінців». Метафора кінця засвідчує ознаки затяжної кризової ситуації, що притаманна зламу епох і продукує тривожні настрої, хаотичність, втому від стрімко мінливих пріоритетів, тяжіння до сенсаційного, що призводить до дезорієнтації людини, втрати духовності, моральності в занадто зурбанізованому суспільстві. Проминувши поріг ХХІ століття, очевидним стає брак духовних цінностей, які покликана адаптувати до суспільних споживачів література, що прагне не затратити своєї місії у зматеріалізованому світі, створеному зурбанізованою і дезорієнтованою людиною.

Сучасні стрімкі процеси глобалізації та урбанізації спричинили кризу соціально-політичну, духовну і, як наслідок, економічну – найбільшу і найболючішу світову кризу, що докорінно змінила сучасника, поглибила протиріччя, призвела до тенденцій регресивного кшталту і є загальноцивілізаційною катастрофою. Саме література, у першу чергу, прагне осягнути ці наслідки історичного поступу, виразником яких виступає місто як генератор розвитку людської цивілізації в цілому. Місто є ретранслятором складних процесів становлення людини: місто творить людину, а людина – місто. Отже, відбувається певною мірою взаємопроникнення, взаємодоповнення, взаєморозвиток, взаєморуйнація тощо. Слушною з цього погляду є думка визначної дослідниці української урбаністичної прози ХХ століття В. Фоменко: «Спільна мета письменників – осмислити місто як модель світобудови та усвідомити, як місто і світ в цілому взаємодіють із внутрішнім світом сучасника» [2, с. 29].

Активним сплеском уваги до зображення міста вирізняється постмодерна українська проза – О. Ульяненка, С. Жадана, А. Дністрового, Л. Дереша, С. Ушкалова, С. Поваляєвої. Концепт «Місто» по-різному реалізується в українських постмодерних прозових текстах. Часто Місто виступає не як тло, а як герой, співучасник подій.

На початку початку ХХІст. Сергій Жадан продовжив розвиток української постомодерної урбаністичної прози. У спеціальній літературі межа модернізму і постмодернізму припадає на початок 80-х років ХХст., а саме поняття постмодернізму характеризується досить широко: багатозначний і динамічно рухливий (залежно від історичного, соціального й національного контексту) комплекс філософських, науково-теоретичних і емоційно естетичних уявлень. Як напрям у сучасній літературній критиці постмодернізм спирається на теорію і практику по структуралізму й деконструктивізму, а основними поняттями, якими оперує цей напрям є такі: «світ як текст», «світ як хаос», «свідомість як текст», «інтертекстуальність», «криза авторитетів», «авторська маска», «подвійний код» та інше. У цьому іншому – ще «дискретність», «фрагментарність оповіді», «провал комунікації», «метаоповідь», тощо. Як бачимо, світоглядні, філософського-змістові характеристики, тут переплетено з формотворчими, які стосуються не філософії, а художньої літератури. Письменники цього напрямку перебувають ніби на самообслуговуванні: вони і творці своїх «шедеврів», і теоретики творення їх. Так «поводять» себе постомодерністи Ю.Еко, Д.Ладж, Дж.Фаулс, А.Роб Грійє, Х.Кортсар та інші, для яких основними філософськими авторитетами є Ніцше, Гайдеггер, Дерріда. З ними вони полемізують, але від них і відштовхуються у творенні власного постмодерного письма.

У літературному процесі кінця ХХ – початку ХХІ століття ім'я С. Жадана критиками сприймається винятково у контексті тези, висловленої Тамарою Гундоровою: «Вічний Підліток – таку антитезу західній старій культурі подає Жадан» [7, с. 175], аргументуючи це тим, що «Жаданів бездомний із 90-х, знає, що не лише нова європейська реальність фальшива, але й побратимство 60-х і 90-х – також химера. Він шукає та чекає «натяку», якоїсь підказки, яку треба б розгадати, щоб жити далі» [7, с. 176]. Цієї ж думки дотримується й Роксана Харчук, для якої прозовий доробок письменника – «це зрозуміле, легке письмо, в якому виразно прослідковується традиція російського «лівого» мистецтва і «футуриста» М. Семенка, тоді як сучасна критика пов'язує його творчість передусім з традицією американського «покоління бітників» періоду 60-х р. ХХ ст. Автор свідомо націлений на реалістичну прозу, але безвідносно до критичного і соціалістичного реалізму. Вочевидь, йдеться про натуралізм – простий наратив, максимальне наближення до реальності

в деталях. С. Жадан як поет і в прозовому тексті чудово передає широкий спектр емоцій, зокрема легке занепокоєння, хвилювання, обурення й праведний гнів. Його тексти визначають парадокс і гіпербола...» [8, с. 209–210]. Подібні висловлювання формулює Ярослав Голобородько, який назвав прозові твори С. Жадана «саундтреками свідомості», свідомості Сергія Жадана, «я» – оповідача, інших іменних і безіменних, але від того не менш потрібних персонажів, що грають на сцені цих прозових текстів. Свідомості реального життя з усіма його затемненими, натуралістичними, вибуховими, експансивними, скандальними, абсурдними й безжальними виявами.

Відтак, можна припуститися думки, що герої урбаністичної романістики ХХ – поч. ХХІ століть знаходяться у стихії – полоні Вічного Міста, нерозривно з ним пов'язані, «поєднані таємними судинами із кровоносною системою», і в той же час Місто існує як повноцінний художній образ, як окремий організм, що підпорядковує людину своїм законам.

Письменники, всебічно відтворюючи й аналізуючи стосунки людини і Міста, наголошують на негативному впливі стрімких урбанізаційних процесів, суспільно-політичних криз, що руйнують особистість, нівелюють одвічні людські цінності. Романістика зламової доби виокремлює такі мотиви трагічного, як самотність, зневіра, байдужість, приреченість, жах, страх, настороженість, пасивність тощо. Специфічним для урбаністичної прози є наголошення на втраті духовних орієнтирів, дезорієнтації суспільства, а в центрі трагічного – конфлікт між прагненнями різного рівня.

Місто у вищезгаданих романах виступає ретранслятором цих складних процесів. Беззаперечно, що урбанізм – органічна складова людського буття, що є закономірним у цивілізаційному розвитку людства.

СПИСОК ВИКОРИТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Павличко С. Д. Дискурс модернізму в українській літературі ХХ ст. / Соломія Павличко. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К.: Либідь, 1999. – С. 206;
2. Фоменко В. Г. Місто і література: українська візія / В. Г. Фоменко. – Луцьк: Знання, 2007. – 312 с.;
3. Павличко С. „Захований” модернізм 20-х: між авангардом і неокласицизмом // Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. – К., 1997.;
4. Нікітіна Н. Урбаністичний спосіб життя: трагічні мотиви в сучасній новелістиці (на матеріалах малої жіночої прози кін. ХХ- поч. ХХІ століть) / Н. Нікітіна // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: Міжвуз. зб. наук. ст. – 2009. – Вип. ХХІІ. – С. 303-310.
5. Бернадська Н.І. Український роман: теоретичні проблеми і жанрова еволюція: Монографія. – Н.І Бернадська. – К.: «Академвидав», 2004. – 213 с.;

6. Бернадська Н. Теорія роману як жанру в українському літературознавстві: автореф. дис... доктора філолог. наук. – К., 2005. – 36 с. 2;
7. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн / Т. Гундорова. – К.: Критика, 2005. – 264 с.
8. Жадан С. Ворошиловград: роман / С. Жадан. – Харків: Фоліо, 2010. – 442 с.;
9. Голобородько Я. Артеграунд. Український літературний істеблшмент / Ярослав Голобородько. – К.: Факт, 2006. – 260 с.

Бабенко А., студ.,
Институт філології, КНУ ім. Тараса Шевченка, г. Київ

ДИСКУРС ГОРОДА В МОДЕРНИСТИЧНОМ РОМАНЕ ВАЛЕРЬЯНА ПИДМОГИЛЬНОГО «ГОРОД» И В ПОСТМОДЕРНОМ РОМАНЕ СЕРГЕЯ ЖАДАНА «ВОРОШИЛОВГРАД»

В статье рассмотрены особенности авторских интерпретаций урбанистических мотивов; исследования этого сегмента национального литературного пространства является чрезвычайно актуальным, учитывая достаточно односторонний и несистемный подход к анализу урбанистических мотивов в национальной литературе. Отмечено, то как изменились взгляды на концепт «города» на протяжении XX – нач. XXI ст.

Ключевые слова: автор, город, урбанистические, экзистенциальные, интеллектуальные мотивы, философский дискурс

Anastacia Babenko, stud.,
Institute of Philology of Taras Shevchenko University, Kyiv

DISCOURSE OF THE CITY IN THE MODERNISTIC NOVEL VALERIAN PIDMOHYLNY «THE CITY» AND IN THE POSTMODERN NOVEL BY SERGE ZHADAN «VOROCHILOVGRAD»

The article describes the features of the author's interpretation of urban motifs; studies of this segment of the national literary space is extremely important, given enough lopsided and non-systemic approach to the analysis of urban motifs in the national literature. Noted how changed views on the concept of «city» for XX – beg. XXI centuries.

Keywords: author, city, urban, existential, intellectual motives, philosophical discourse